

© А. О. Бояр

ISSN 2311-5149

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Отримано: 10 жовтня 2018 р.

Прорецензовано: 19 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 24 жовтня 2018 р.

e-mail: Andrii.Boiar@eenu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2018-11(39)-4-8

Бояр А. О. Таксономія бюджетних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2018. № 11(39). С. 4–8.

УДК: 339.923

JEL-класифікація: H30, H61, H77, F36, G28.

Бояр Андрій Олексійович,

доктор економічних наук, доцент, проректор з наукової роботи та інновацій,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ТАКСОНОМІЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядаються ознаки та особливості розвитку бюджетних відносин як вітчизняної бюджетно-фінансової категорії. З урахуванням впливу глобалізаційних процесів виділяється п'ять рівнів бюджетних відносин (субмікрорегіональний, субмезорегіональний, субмакрорегіональний, субмегарегіональний і субметарегіональний), здійснюється їх аналіз і наводиться уточнена дефініція категорії «бюджетні відносини». Робиться спроба відстежити особливості еволюційної трансформації моделей бюджетних відносин на різних етапах розвитку людства.

Ключові слова: бюджетні відносини, бюджет, рівні, модель, глобалізація.

Бояр Андрей Алексеевич,

доктор экономических наук, доцент, проректор по научной работе и инновациям,
Восточноукраинский национальный университет имени Леси Украинки

ТАКСОНОМИЯ БЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматриваются признаки и особенности развития бюджетных отношений как отечественной бюджетно-финансовой категории. Учитывая влияние глобализационных процессов, выделяется пять уровней бюджетных отношений (субмикрорегиональный, субмезорегиональный, субмакрорегиональный, субмегарегиональный и субметарегиональный), совершается их анализ и дается подкорректированная дефиниция категории «бюджетные отношения». Делается попытка определить особенности эволюционной трансформации моделей бюджетных отношений на разных стадиях развития человечества.

Ключевые слова: бюджетные отношения, бюджет, уровни, модель, глобализация.

Andrii Boiar,

Doctor of Sciences in Economics, associate Professor,
Vice-Rector on Research and Innovation at Lesya Ukrainka Eastern European National University

TAXONOMY OF BUDGETARY RELATIONS

In the article we further develop the concept of 'budgetary relations' taking into account the impact of globalization and international economic integration processes. Having analyzed the features and modern context of budgetary relations we allocate five levels of budgetary relations: 1) sub-micro-regional; 2) sub-meso-regional; 3) sub-macro-regional; 4) sub-mega-regional and 5) sub-meta-regional. At each level, new groups of entities are involved in the budget process, and this does not mean the exclusion from the budget process of subjects of lower levels, although this is possible.

The basis of this budgetary relations "pyramid" consists of the financial resources of individuals and legal entities. Budgetary relations of sub-macro-economic level emerge among individuals and legal entities and the local budgets of the lower level administrative-nomenclature units (villages, settlements, cities of district subordination, districts in Ukraine, regions NUTS-3 in the EU, etc.).

Budgetary relations evolve to the sub-meso-regional level because of the appearance among the 'players' of the cities of regional and special subordination and administrative regions (in Ukraine) or the regions NUTS-2 (in the EU), etc. The reasons for asserting the existence of sub-macro-regional and sub-mega-regional levels of budget relations arise when state and interstate integration groups appear among the 'players'.

At the sub-meta-regional level, there are new participants – the global international organizations and their authorities that not only have a certain influence on the flow of budget processes at lower levels, but become direct participants themselves in budgetary relations, providing financial assistance to lower-level 'players' or replenishing their financial resources with the help of reverse flows of capital.

It should be also noted that the hierarchical sequence of the budgetary relations levels does not mean the historical (chronological) sequence of their origin. The evolution of budgetary relations began within a sub-macro-regional level, with the subsequent movement "down" and "upward", since the budget institution itself appeared as a national (state) institute.

Key words: budgetary relations, budget, levels, model, globalization.

Постановка проблеми. З усього різноманіття відносин, які формуються в людському суспільстві, фінансові відносини є визначальними для розвитку економічних систем. Вони почали розвиватись із часу появи фінансів як засобу вираження вартості матеріальних і нематеріальних об'єктів й обміну ними. Бюджетні ж відносини є одним із проявів фінансових відносин, і їх виникнення нерозривно пов'язане із зародженням держави як інституту. Однак із розвитком процесів глобалізації та міжнародної економічної інтеграції бюджетні відносини виходять далеко за межі політичних кордонів держави. Виникає потреба концептуального й теоретико-методологічного уточнення категорії «бюджетні відносини».

Аналіз останніх публікацій. Дослідження базується на працях таких вітчизняних теоретиків бюджетно-фінансової науки, як І. Я. Чугунов, С. І. Юрій, В. М. Федосов, В. М. Опарін, О. Д. Василик, Н. Д. Чала, С. Л. Лондар та ін. Зокрема, на основі праць цих авторів здійснено узагальнення категоріального апарату, виявлено закономірності та основні ознаки розвитку бюджетних відносин тощо. Глобалізаційні передумови трансформації бюджетних відносин розкриваються у працях таких вітчизняних науковців, як Д. Г. Лук'яненко, Я. М. Столярчук, В. І. Чужиков, Н. В. Стукало та ін.

Метою статті є ідентифікувати та обґрунтувати рівні бюджетних відносин на сучасному етапі розвитку людства. Виходячи з зазначеної мети були поставлені такі **завдання**: 1) розкрити ознаки бюджетних відносин та передумови їх таксономізації; 2) здійснити системну таксономізацію бюджетних відносин, виділивши їх головні таксономічні рівні; 3) розвинути дефініцію категорії «бюджетні відносини» з урахуванням глобалізаційних трансформацій; 4) проаналізувати еволюційну динаміку бюджетних відносин.

Виклад основного матеріалу. Бюджетні відносини почали виникати між державою та суб'єктами відтворення в процесі формування й використання грошових коштів, необхідних державі для виконання нею своїх функцій – зовнішньополітичних, економічних, соціальних, управлінських тощо [6, 8]. Їм властиві такі ознаки: розподільний характер (за допомогою цих відносин здійснюються розподіл і перерозподіл ВВП та національного багатства країни з метою забезпечення держави таким обсягом бюджетних ресурсів, якого вона потребує для повноцінного виконання своїх функцій); вартісне вираження відносин (носієм бюджетних відносин є гроші); формування й використання централізованого фонду грошових коштів держави – дві головні сфери, де виникають бюджетні відносини, їх епіцентри [5, с. 141].

Виникнення та розвиток інститутів державного бюджету, місцевих бюджетів, бюджетної системи зумовили перехід бюджетних відносин на якісно нові вищі рівні. У нинішньому глобалізованому світі бюджетні відносини виходять далеко за межі державних кордонів. Укладання міжнародних угод, функціонування міжнародних організацій і, передусім, інтеграційних угруповань держав дали поштовх для виникнення міждержавних та наднаціональних бюджетних відносин, формування наднаціональних бюджетів.

Глобалізація стосується всіх без винятку сфер суспільного життя. Тому економічна глобалізація перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими компонентами загального глобалізаційного процесу (політичним, науково-технологічним, інформаційним, екологічним, соціокультурним) і підлягає внутрішній та зовнішній структуризації [3, с. 73]. Економічна глобалізація призводить до делегування частини державних повноважень на наднаціональний рівень і вимагає переосмислення функцій держави [4, с. 79].

Ще один наслідок глобалізації – регіоналізація, якій усе більше стають притаманні такі риси, як системність, ієрархічність, динамічність, відкритість, стійкість, циклічність та конгруентність. Ознака конгруентності передбачає перехід на вищі таксономічні рівні регіональної консолідації (інтеграції), уключаючи континентальний і міжконтинентальний. Зважаючи на це, відомий вітчизняний теоретик регіоналізму професор В. Чужиков запропонував теоретичну модель регіоналізації світу, у якій виділяються регіональні утворення шести рівнів: локальні (наприклад, комбінати, кластери, спеціалізовані локальні виробничі комплекси та ін.), мікрорегіони (місцеві агропромислові, машинобудівні, рекреаційні й інші системи, комплекси та об'єднання), мезорегіони (вільні економічні зони, технопарки, технополіси, єврорегіони та ін.), макрорегіони (господарські комплекси країн), мегарегіони (міждержавні регіональні економічні союзи тощо) і метарегіони (світове господарство та його континентальні й міжконтинентальні складові) [7, с. 20].

Такий підхід до таксономізації регіонів дуже вдало відображає ієрархічну вертикаль суб'єктів бюджетних відносин, що дає змогу виділити **п'ять рівнів бюджетних відносин**: 1) субмікрорегіональний; 2) субмезорегіональний; 3) субмакрорегіональний; 4) субмегарегіональний і 5) субметарегіональний. На кожному рівні до бюджетного процесу долучаються нові групи суб'єктів, причому це далеко не означає виключення з бюджетного процесу суб'єктів нижчих рівнів¹, хоча й це можливо (рис 1).

¹ Власне, на участь у бюджетному процесі суб'єктів нижчих рівнів бюджетних відносин покликаний указати префікс «суб-» у назві кожного з рівнів.

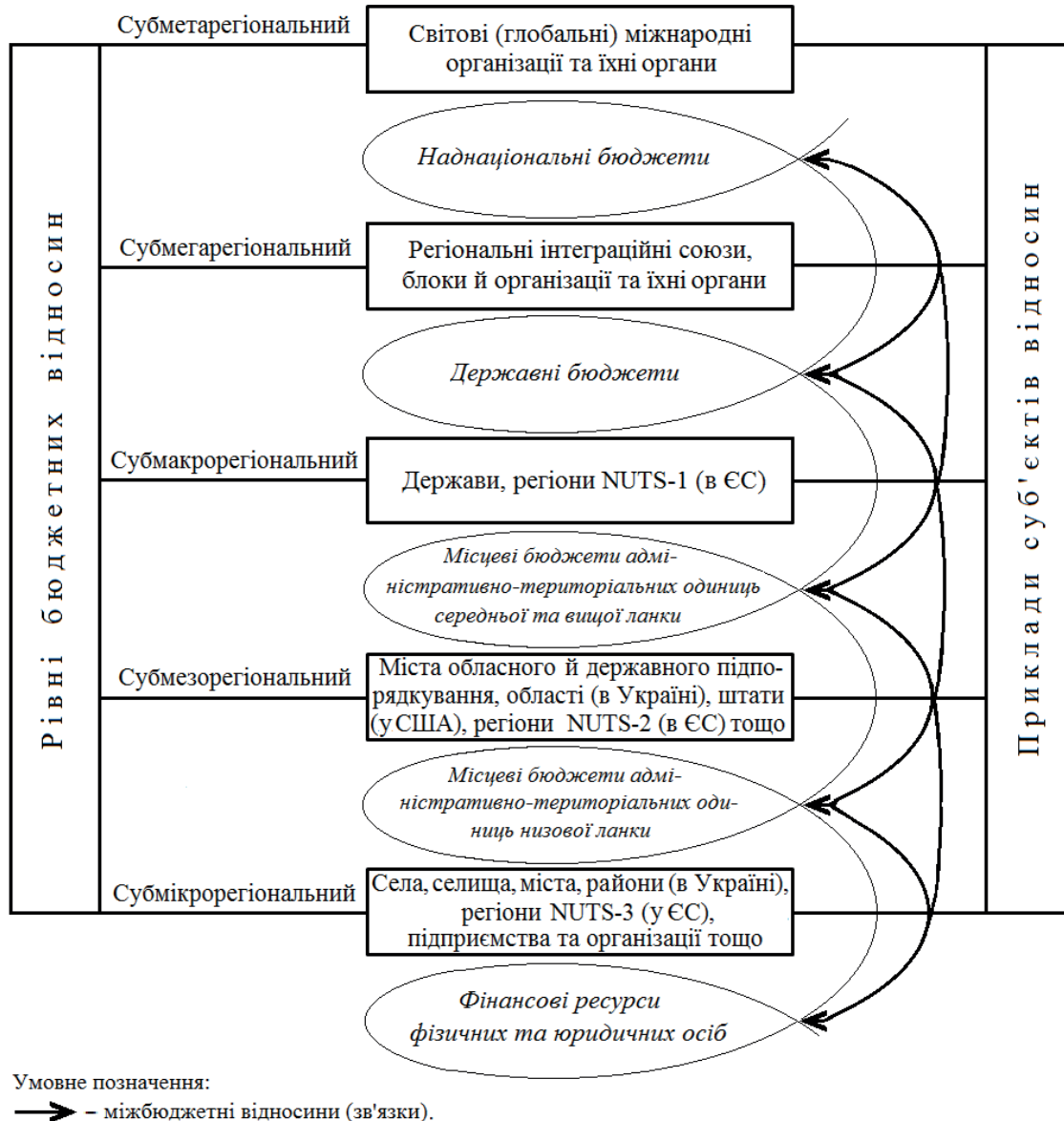

Рис. 1. Теоретична модель рівнів бюджетних відносин

Джерело: складено автором.

Основу цієї «піраміди» бюджетних відносин складають фінансові ресурси фізичних і юридичних осіб. Між ними та місцевими бюджетами адміністративно-номенклатурних одиниць низового рівня (сіл, селищ, міст районного підпорядкування, районів в Україні; регіонів NUTS-3 в ЄС і т. ін.) виникають бюджетні відносини *субмікрорегіонального рівня*.

Із появою серед суб'єктів міст обласного й спеціального підпорядкування та адміністративних областей (в Україні) або регіонів NUTS-2 (у ЄС) та ін. бюджетні відносини переходять на *субмезорегіональний рівень*. Підстави стверджувати про існування бюджетних відносин *субмакрорегіонального та субмегарегіонального рівнів* виникають, коли в числі суб'єктів з'являються держави й міждержавні інтеграційні угруповання, відповідно.

На *субметарегіональному рівні* постають нові учасники – світові міжнародні організації та їхні органи, які не лише здійснюють певний вплив на перебіг бюджетних процесів на нижчих рівнях, а й самі стають безпосередніми учасниками бюджетних відносин, надаючи фінансову допомогу суб'єктам нижчих рівнів чи поповнюючи свої фінансові ресурси за рахунок зворотних потоків капіталу (див. рис. 1).

Отже, ураховуючи наведені твердження й міркування, бюджетні відносини слід трактувати як *такі, що виникають між фізичними особами, господарюючими суб'єктами та керівними органами всіх рівнів щодо формування й використання бюджетів, відповідальність за виконання яких несуть відповідні керівні органи*.

Слід також зауважити, що ієрархічна послідовність рівнів бюджетних відносин не означає історичної (хронологічної) послідовності їх зародження. Еволюція бюджетних відносин, на наше переконання, розпочалася з субмакрорегіонального рівня з подальшим рухом «донизу» й «догори», оскільки сам інститут бюджету зародився як державний інститут [2, с. 16].

Отже, поява наднаціонального бюджетного процесу стала закономірним результатом розвитку бюджетних відносин, які зародились із першими державницькими формуваннями, поступово трансформуючись у більш складні форми (моделі) (рис. 2).

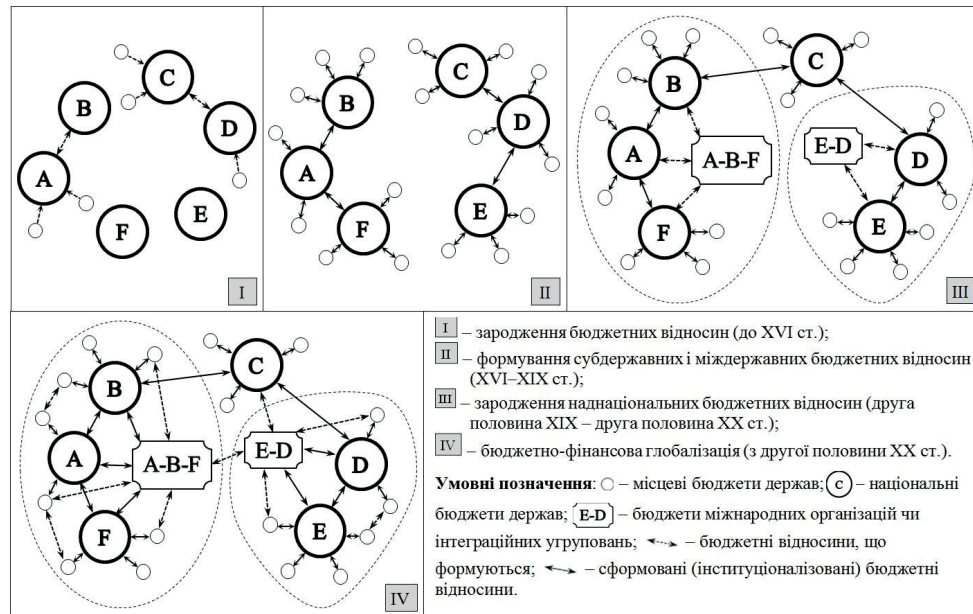

Рис. 2. Еволюційна трансформація моделей бюджетних відносин

Джерело: складено автором.

Для першої моделі характерна спорадичність бюджетних відносин. Базовими суб'єктами є державні монархічні утворення, у розпорядженні яких перебувають певні ресурси (казна). Ці ресурси поступають із васальних територій через проведення відчужувальних операцій одностороннього (у казну) характеру, часто із застосуванням засобів силового впливу. Між такими державними утвореннями зрідка здійснюються матеріально-фінансові контакти у формі міждержавних позик, подарунків чи закупівель.

Із розвитком інститутів адміністративно-територіального устрою й демократичного врядування відносини між центральними органами влади та підлеглими територіями стають більш упорядкованими. Законодавчо закріплюються норми щодо розподілу ресурсів між ними. Поширеною стає практика матеріально-фінансової підтримки реалізації певних проектів у регіонах за рахунок коштів центрального фонду, тобто бюджетні відносини набувають перманентного й двостороннього характеру. Зароджується інститут місцевих бюджетів і, відповідно, виникають підстави говорити не лише про субмакрорегіональний (субдержавний), а й про субмезо- та субмікрорегіональний (локальний) рівні бюджетних відносин. Міждержавні бюджетні відносини стають більш інтенсивними, однак залишаються невпорядкованими.

Згодом відбувається впорядкування міждержавних бюджетних відносин за допомогою інституціоналізації міжнародних відносин загалом (друга половина XIX – 60-ті роки XX ст.). Стає усталеною практика макрофінансової (макроекономічної) підтримки одних держав іншими, зароджуються інструменти (фонди) колективної макрофінансової допомоги, виникають міжнародні організації й регіональні інтеграційні угруповання, у розпорядженні яких є певні бюджети, що фінансуються за рахунок внесків держав-членів. Відбувається перехід на наднаціональний (спочатку на субмегарегіональний, а згодом і на субметарегіональний) рівень бюджетних відносин.

Четверта модель почала оформлятися із другої половини XX ст. й ознаменувала перехід до повноцінного наднаціонального бюджетного процесу. З'являються прецеденти прямих бюджетних зв'язків типу «наднаціональний бюджет – місцеві бюджети» та «наднаціональний бюджет – фінансові ресурси громадян і підприємств» (ЄС, SACU та ін.). Бюджетний процес усе більшої кількості регіональних інтеграційних угруповань світу нагадує національні бюджетні процеси. Структура дохідних частин наднаціональних бюджетів стає все більш диверсифікованою (прямі внески з національних бюджетів держав-

членів доповнюються власними податковими зборами, трансфертами з бюджетів інших міжнародних організацій тощо), а структура видаткової частини – усе більше зорієнтованою на фінансування проектів і політик спільного інтересу, а не лише адміністративних видатків органів інтеграційного угруповання. Субмегарегіональний та субметарегіональний рівні бюджетних відносин набувають реального змісту. З'являються підстави говорити про бюджетно-фінансову глобалізацію та міждержавну бюджетну дифузію [1].

Висновки. Посилення глобалізаційних процесів вивело бюджетні відносини на якісно новий рівень. Із появою серед суб'єктів бюджетних відносин міжнародних організацій та інтеграційних угруповань держав з'явилися підстави стверджувати про формування (на доповнення до субмікро-, субмезо- і субмакрорегіонального) субмегарегіонального і субметарегіонального рівнів бюджетних відносин. Вони, своєю чергою, стають об'єктом нового напрямку наукових досліджень у рамках теорії суспільних (публічних) фінансів – теорії наднаціонального бюджетного процесу.

Література:

1. Бояр А. О. Міждержавна бюджетна дифузія в інтеграційному угрупованні. *Журнал європейської економіки*. 2016. № 15(4). С. 445–454.
2. Бояр А. О. Трансформація бюджетної моделі ЄС в умовах глобальної фінансової турбулентності. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 256 с.
3. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція. Київ, 2008. 220 с.
4. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку. Київ: КНЕУ, 2009. 302 с.
5. Фінанси / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. Київ: Знання, 2008. 611 с.
6. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. Київ: НІОС, 2003. 488 с.
7. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія. Київ: КНЕУ, 2008. 272 с.